

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАШҚИ САВДО ВА УНИНГ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ

Мамаджанова Туйғуной Аҳмаджановна,
ТДИУ мустақил изланувчиси
E-mail: mamadjanova_t@mail.ru

Аннотация: Мазкур мақолада Ўзбекистонда ташқи савдо ва унинг иқтисодиётни ривожлантиришдаги аҳамияти ўрганилган бўлиб, унда ташқи савдонинг назарий асослари, мамлакатлар ўртасидаги халқаро айирбошлаш ва халқаро савдонинг ривожланишида глобаллашув жараёнининг босқичлари ҳамда мамлакат иқтисодиёти учун экспортнинг аҳамиятли жиҳатлари билан бирга мамлакатимизда мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилари ўртасида экспортни янада кўпайтиришнинг истиқболли имкониятлари бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Аннотация: В данной статье изучена внешняя торговля в Узбекистане и его значения в развитие экономики, теоретические основы внешней торговли, этапы процесса глобализации в развитии международного обмена и внешней торговли между странами, а так же разработаны научные предложения и рекомендации по перспективным возможностям увеличения экспорта между производителей плодово-овощных продуктов, с преимущественными аспектами экспорта для экономики страны.

Abstract: This article examines foreign trade in Uzbekistan and its implications for the development of the economy, the theoretical foundations of foreign trade, the stages of the globalization process in the development of international exchange and foreign trade between countries, as well as developed scientific proposals and recommendations on the prospects for increasing exports between producers fruit and vegetable products, with the main aspects of exports for the country's economy.

Калит сўзлар: ташқи савдо, экспорт, импорт, ташқи иқтисодий фаолият, рақобат, экспорт фаолиятини қўллаб-қувватлаш, рухсат беришнинг соддалаштирилган тизими, электрон декларациялаш, солиқ ва божхона имтиёзлари.

Кириш

Бугунги кунда Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида ўзининг мустақил овозига эга бўлган давлат даражасига кўтарилди ва нуфузли халқаро ташкилотларга аъзо бўлди. Дунёдаги саноати ривожланган етакчи мамлакатлар билан сиёсий-дипломатик, савдо-иқтисодий ва маданий алоқалар ўрнатиб, икки ва кўп томонлама манфаатли алоқаларни тобора ривожлантириб бормоқда. Шундай шароитда мамлакатнинг ташқи иқтисодий салоҳияти табиий ресурсларнинг мавжудлиги, ишлаб чиқариш ва илмий-техник потенциалнинг барпо этилиши, инфратузилма, ижтимоий соҳа, маҳсулот ва хизматларнинг мамлакат ташқарисига экспорт қилиниши ёки чет эл фуқароларига, фирма ва ташкилотларга, шу жумладан, мамлакат ичидаги хорижий корхоналар ва қўшма корхоналарга сотилиши билан аниқланади.

Мамлакат ташқи иқтисодий салоҳиятини аниқловчи энг муҳим иқтисодий кўрсаткичлар ЯИМ ишлаб чиқариш ҳажми, шу жумладан, аҳоли жон бошига, ЯИМда товар ва хизматлар экспортининг улуши ҳамда товарлар умумий экспорти ҳажмида саноат товарлари улуши кабилар ҳисобланади.

Маълумки, халқаро иқтисодий муносабатларнинг анъанавий ва энг ривожланган кўринишларидан бири ташқи савдо ҳисобланади. Жаҳон иқтисодиётида рўй бераётган

халқаро иқтисодий муносабатлар умумий ҳажмининг 75-80 %и ташқи савдонинг улушига тўғри келади. Дунёда мавжуд бўлган ҳар қандай мамлакат учун ташқи савдонинг роли каттадир.

Бу борада “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармонда келтирилганидек, «принципиал жиҳатдан янги маҳсулот ва технологиялар турларини чиқаришни ўзлаштириш, бунга асосан ички ва ташқи бозорларда миллий товарларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш[1]” муҳим аҳамият касб этади.

Кўпгина ривожланган ёки ривожланаётган мамлакатлар ташқи савдо алоқаларини янада кенгайтиришга алоҳида аҳамият берадилар. Чунки, ҳар қандай айирбошлашнинг аҳамияти, унинг самарадорлиги билан, шу жумладан, халқаро миқёсда ҳам келишилган битимлардан томонларнинг оладиган самараси билан белгиланади. Яъни, хоҳ товар ва хоҳ хизматлар савдоси бўлсин, айирбошлашдан олинadиган афзалликка ҳар бир қатнашувчи мамлакат эга бўлади ва натижада бутун жаҳон хўжалиги тизими ўзаро манфаатдор бўлади.

Мамлакатлар ўртасидаги халқаро айирбошлаш ва халқаро савдонинг ривожланишида глобаллашувнинг аҳамияти тўғрисида гапирadиган бўлсак, мамлакатлар қадим замонлардан буён моддий ноз-неъматларни тайёр маҳсулотлар ва турли хил ресурслар кўринишида ўзаро айирбошлаб келишган, яъни бир-бирлари билан халқаро иқтисодий муносабатларга киришишган. Ўз навбатида, айирбошлашнинг ҳажми ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиш даражасига ва товар ишлаб чиқариш ҳажмининг ошишига боғлиқ бўлган. Чунки, ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши, бир томондан, мамлакатлар ўртасида хўжалик алоқаларининг кенгайишига имкон яратса, иккинчи томондан, турли хил хомашёлар, материаллар ва бошқа ресурсларга бўлган талабнинг ошиб бориши айирбошлаш заруратини келтириб чиқаради.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Иқтисодий фанлар асосчиси Адам Смит меркантилизм назариясини қаттиқ танқид остига олади. У ва унинг давомчилари эркин савдо халқаро савдо иштирокчиларининг барчаси учун муҳим ва фойдалидир, аммо хўжалик юритиш жараёнларига давлатнинг фаол аралашуви мамлакат иқтисодиёти учун зарарлидир деб таъкидлашади[2].

Иқтисодчи олим Ж.Сакснинг фикрича «дунёдаги ҳар қандай давлатнинг иқтисодий муваффақияти ташқи савдода кўринади. Ҳозирги кунга қадар ҳеч бир мамлакат жаҳон иқтисодий тизимидан ажралган ҳолда соғлом иқтисодиётни ҳосил қила олгани йўқ»[3]. Халқаро савдо оқими ва унинг таркибини Эли Хекшер ва Бертил Олинлар ўз қарашларида акс эттириб, “у ёки бу давлатнинг маълум бир товарларга ихтисослашишини уларнинг ишлаб чиқариш омилларига эгалик даражасига боғлиқдир” дейилган хулосага келишган ва улар «нархларнинг ишлаб чиқариш омилларига тенглаштириш» назариясини илгари сурдилар[4].

Ягдиш Н. Бхогвоти маълум бир шароитларда экспортга йўналтирилганликнинг ошиши савдо шароитининг етарлича ёмонлашувига олиб келишлигини, натижада реал даромад пасайиши келиб чиқишлигини исбот қилди[5].

Ўзбекистон Республикасида ҳам бир қатор иқтисодчи олимлар, жумладан А.Алимов, И.Ҳамедов[6], Ж.Жалолов, И.Ахмедов, И.Нематов, Т.Акрамов[7], Г.Г. Назарова, Н.Н.Маҳмудов[8]ларнинг илмий ишларида тадқиқ қилинган.

Тадқиқот методологияси

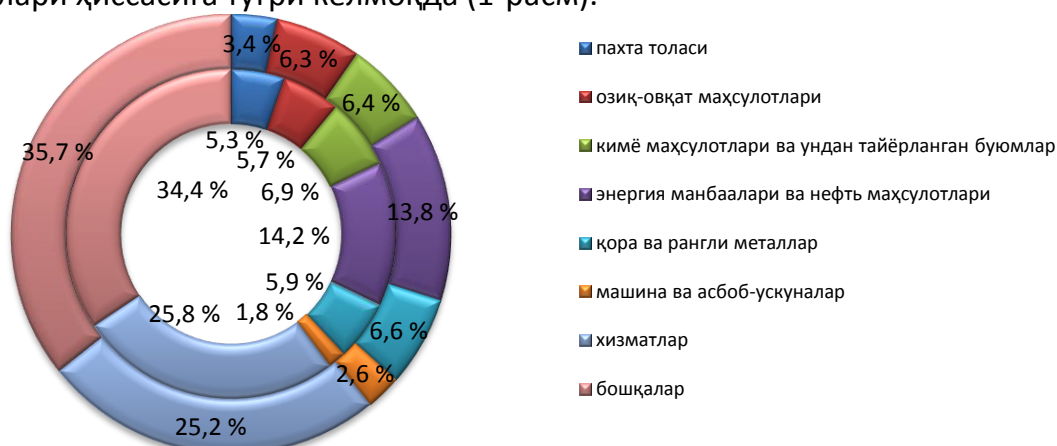
Мақолада кузатув асосида мамлакатлар ўртасидаги халқаро айирбошлаш ва халқаро савдонинг ривожланишида глобаллашув жараёнининг босқичлари ўрганилди, танланма усулда республика экспорт-импорт салоҳияти бўйича мева-сабзавотларнинг экспортдаги ўзгариш динамикаси иқтисодий таҳлил қилинди,

Таҳлил ва натижалар

2017 йил якуни бўйича Ўзбекистон Республикаси жаҳоннинг 160 дан ортиқ мамлакатлари билан савдо-сотиқ алоқаларини амалга ошириб келмоқда. Жумладан, республиканинг ташқи савдо айланмаси 2017 йил якуни бўйича 26,9 млрд АҚШ долл ёки 2016 йил кўрсаткичига нисбатан 11 %га ошган. Шундан, экспорт 13,9 млрд. АҚШ долларини (51,7 %) ва импорт 13,0 млрд. АҚШ долларини (48,3%)ташқил қилди ёки 2016 йилга нисбатан мос равишда 114,9 ва 107,2 фоизларни ташқил этди. Ташқи савдо айланма сальдоси 880,2 млн. АҚШ долларига тенг бўлди. Шунинг 729,3 млн. АҚШ долларини МДХ давлатлари ва 150,9 млн. АҚШ долларини бошқа давлатлар ташқил этган.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда саноат, қишлоқ хўжалиги ва хизмат кўрсатиш тузилмаларида тўб ўзгаришларнинг амалга оширилиши натижасида ташқи савдода фақат хомашё воситалари билан қатнашувига барҳам берилди. Хусусан, 2000 йилда экспорт таркибида пахта толасининг улуши 27,5 %га тенг бўлган бўлса, 2017 йил якунлари бўйича бу кўрсаткич 3,4 %ни ташқил қилган. Шунингдек, таҳлил қилинаётган йилларда озиқ-овқат маҳсулотлари 5,4 %дан 6,3 %га, хизматлар 13,7 %дан 25,2 %га ҳамда энергия манбалари ва нефть маҳсулотлари 10,3 %дан 13,8 %га ошганлигини кўришимиз мумкин. Бу ўз навбатида мамлакат экспорт салоҳиятидаги ривожланиш тенденциясини кўрсатади.

2017 йил 2016 йилга нисбатан умумий экспортда хизматлар экспортининг улуши 25,2 % ташқил этиб, шундан 11,6 % транспорт хизматларига, 11,4 % эса туризм хизматлари ҳиссасига тўғри келмоқда (1-расм).

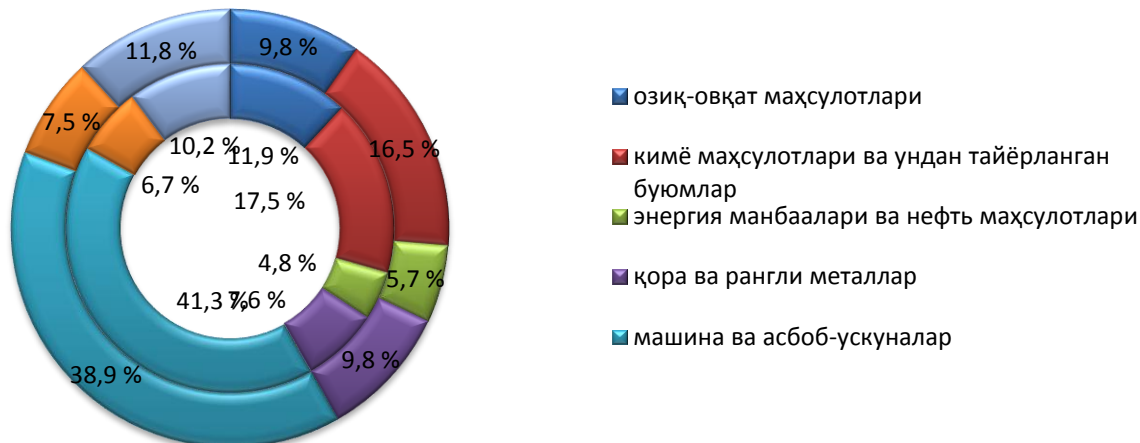

1-расм. 2016-2017 йилларда товар ва хизматларнинг экспорт таркиби, жамига нисбатан фоизда

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг “Ўзбекистон республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати”, 2018 й.

Экспорт таркибида бошқа товарлар гуруҳи 35,7 % улуш билан муайян ўринга эга бўлиб, бунда ушбу гуруҳга кирувчи текстиль маҳсулотларининг ҳажми 1133,2 млн. АҚШ долларини ташкил этди ва ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 22,8 % ўсди.

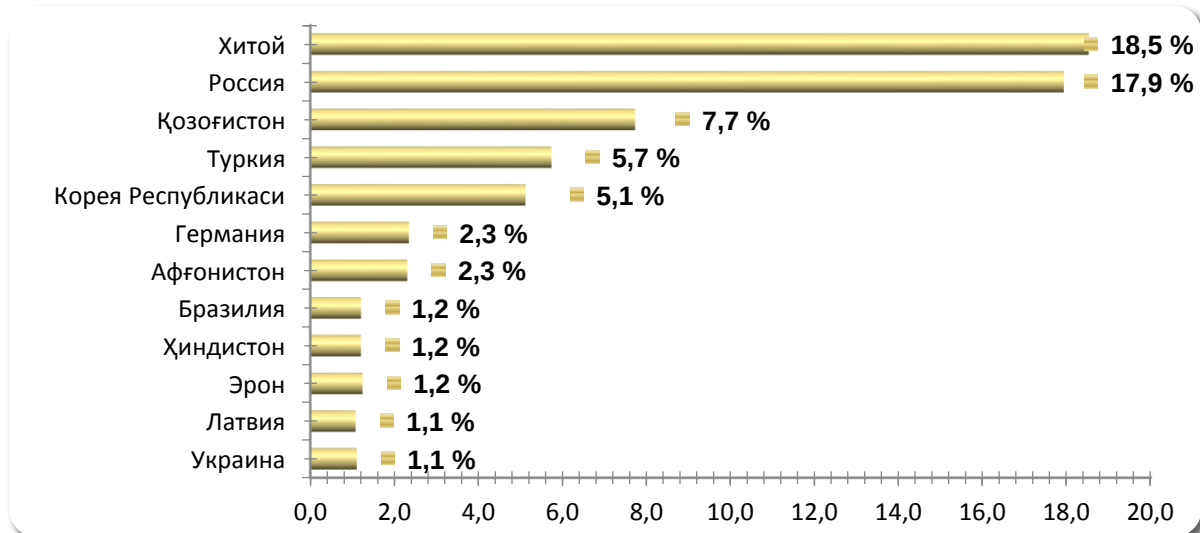
Шунингдек, мазкур йилларда импорт таркибининг асосий улуши 39,8 % билан машина ва асбоб-ускуналар гуруҳи ва 16,5 % билан кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган буюмлар гуруҳи ҳиссасига тўғри келмоқда.

2-расм. 2016-2017 йилларда товар ва хизматларнинг импорт таркиби, жамига нисбатан фоизда

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг “Ўзбекистон республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати”, 2018 й.

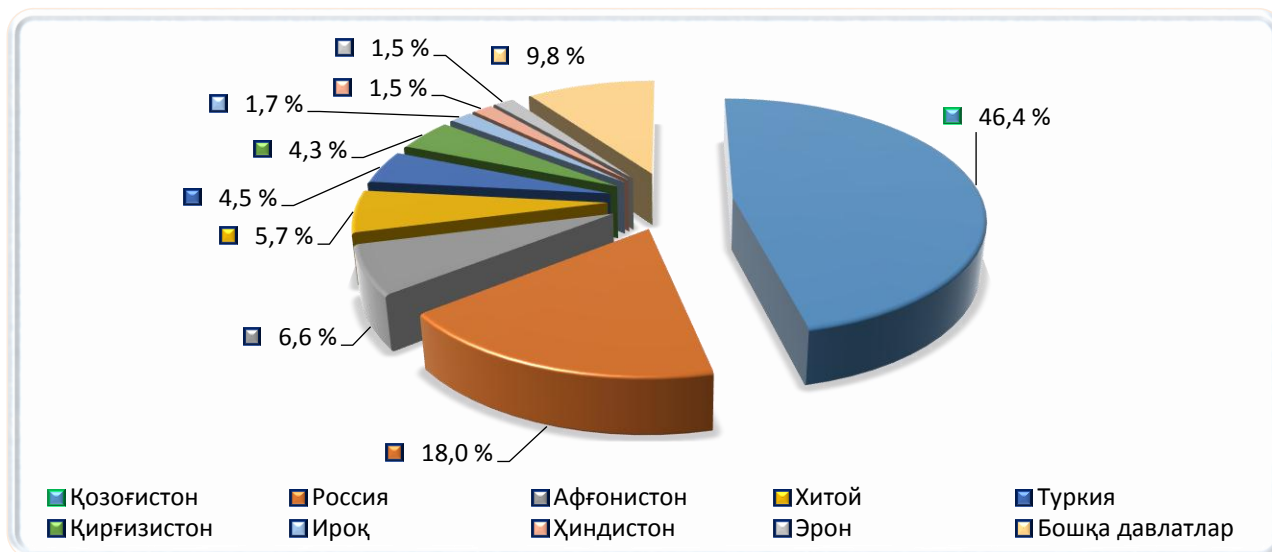
Умуман мамлакатимиз ташқи савдосида жаҳоннинг иқтисодий ривожланган мамлакатларининг ҳиссаси ортиб бормоқда. МДХ мамлакатлари орасида Россия, Қозоғистон, Украина, Қирғизистон ва Тожикистон давлатлари асосий ҳамкорларимиз ҳисобланиб, уларнинг жами ташқи савдо айланмасидаги улуши 28,5 %ни ташкил қилса, бошқа узоқ хориж ҳамкорларимиз орасида Хитой, Туркия, Корея Республикаси, Германия, Афғонистон, Бразилия, Ҳиндистон, Эрон, Латвия, Литва, Франция, АҚШ, Италия давлатлари ҳисобланади ва уларнинг улуши 41,9 %ни ташкил қилади.

3-расм. Республика товар айланмасида нисбатан катта улушга эга бўлган давлатлар билан ташқи савдо айланмаси (2017 йилнинг январь–декабрида)

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг “Ўзбекистон республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати”, 2018 й.

Мамлакатимиз ташқи савдо ҳажмининг яқин келажақда асосий салмоғидан бирини ташкил қилиши кутилаётган мева-сабзавот маҳсулотлари ва улардан қайта ишланган маҳсулотлар экспорти ҳажми 2017 йил якунлари бўйича 708,8 млн. АҚШ долларини ташкил қилди ёки ўтган 2016 йилга нисбатан 15,6 %га ошди.

4-расм. Йирик ҳамкор давлатлар бўйича мева-сабзавот маҳсулотлари ва улардан қайта ишланган маҳсулотлар экспортдаги улуши, %да

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмиси.

Ташқи савдо айланмасидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ва улардан қайта ишланган маҳсулотлар экспортида асосий ҳамкор давлатлар Қозоғистон (умумий ҳажмдан 46,4%), Россия (18,0%), Афғонистон (6,6%), Хитой (5,7%), Туркия (4,5%), ва Қирғизистон (4,3%) ҳисобланади. Олиб борилган статистик таҳлилларимиз кўрсатишича, мева-сабзавот маҳсулотлари 2016 йилда 697 та экспортёр томонидан 51 та давлатга экспорт қилинган бўлса, 2017 йилда 929 та экспортёр томонидан 62 та давлатга экспорт қилишга эришилди.

Мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти турлари ва географияси йилдан йилга кенгайиб, Болгария, Шри-Ланка, Индонезия, Филипин, Греция, Қатар, Хорватия ва Мальта давлатларига биринчи мартаба 2017 йилда мева-сабзавот маҳсулотлари ва улардан қайта ишланган маҳсулотлар экспорти амалга оширилди.

Тадқиқот натижаларининг муҳокамаси

Таҳлил натижалари кўрсатиб турибдики, мамлакатимиз ишлаб чиқарувчилари ўртасида экспортни янада кўпайтиришнинг истиқболли имкониятлари мавжуд. Яъни:

- мамлакатдаги нафақат сиёсий барқарорлик, балки ўз навбатида иқтисодий барқарорликнинг ҳам таъминланганлиги;
- мамлакатимизда савдо-сотиқни ривожлантиришни ҳар томонлама қўллаб-қувватлайдиган инфратузилманинг мавжудлиги;
- мамлакатнинг тўғридан-тўғри денгиз йўллари мавжуд бўлмасада, қулай географик жойлашуви, яъни Шарқ ва Ғарб дунёсини бир-бири билан боғлайдиган Буюк Ипак йўлида жойлашганлиги;

- қишлоқ хўжалиги ва уни қайта ишлаш саноатини ривожлантириш имкониятларининг юқорилиги ҳамда мамлакатнинг турли хил минерал-хомашё ресурсларига бойлиги;
- экспортчи корхоналарга қўшимча имтиёз ва преференцияларнинг ажратилаётганлиги;
- анъанавий бозорлардан четлашган ҳолда экспорт географиясини диверсификация қилиш, саноат корхоналари фаолиятини жадаллаштириш, маҳаллий брендларни илгари суриш;
- тайёр маҳсулотлар турлари, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ва бошқалар.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, ҳар бир мамлакат барқарор халқаро иқтисодий муносабатларни таъминлашга интилади. Чунки, халқаро иқтисодий муносабатлар, биринчидан, халқаро даражада миллий маҳсулот ҳажми ва улардан олинadиган даромаднинг кўпайишини, иккинчидан, бозордаги талаб ва таклифдан келиб чиққан ҳолда мавжуд ресурслардан самарали фойдаланишни, учинчидан, халқаро иқтисодий муносабатларда маҳаллий ишлаб чиқарувчилар нуфузининг ошишига олиб келади ва энг асосийси аҳолининг фаровон яшашини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли фармони. // «Халқ сўзи» 2017 йил 8 февралдаги 28 (6722)-сони.
2. Adam Smith. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. A selected Edition. Edited with an Introduction and Notes by Kathrun Sutherland. –Oxford University Press. 1998. 618 pp.
3. Маматов М. Миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг назарий асослари. Иқтисодиёт ва таълим. 2011 йил, 4-сон, 38-б.
4. Ломакин В.К. Мировая экономика. Практикум: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям и направлениям / В.К. Ломакин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007
5. Багиев Г.Л., Моисеева Н.К., Никифорова С.В. Международный маркетинг. – СПб.: Питер, 2001
6. Алимов А., Ҳамедов И. Ўзбекистон Республикасида ташқи иқтисодий фаолият асослари. - Т.: ЎАЖБНТ Маркази, 2008, - 491 бет.
7. Жалолов Ж., Аҳмедов И., Нематов И., Акрамов Т. Ташқи иқтисодий фаолият асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2011 - 198 б.
8. Назарова Г. Г., Маҳмудов Н. Н. “Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар” Т. ТДИУ 2006